

Марија С. Радовић
ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица

УДК
159.922.8.072(497.115)
613.86-053.6(497.115)

Душан Ј. Ранђеловић
Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској
Митровици, Филозофски факултет, Катедра за психологију

МЕНТАЛНО ЗДРАВЉЕ И ШКОЛСКИ УСПЕХ

САЖЕТАК⁸

Проблем овог истраживања представља испитивање повезаности појединих аспеката менталног здравља и школског успеха. Циљ рада је испитати повезаност школског успеха и појединих аспеката менталног здравља код ученика средњих школа. У истраживању је учествовало 200 испитаника, средњошколаца из четири различите средње школе: Гимназија, Економска школа, Техничка школа и Медицинска школа. Као мерни инструмент коришћен је упитник, који је прилагођен циљу истраживања, а састоји се из комбинације тестова за испитивање аспеката менталног здравља. Као показатељи менталног здравља коришћене су три мере, односно скале позитивног менталног здравља: скала задовољства животом (*Пенезић, 1996*), скала оптимизма (*Chang, 1996; Пенезић, 2002*) и скала самопоштовања (*Rosenberg, 1965*). Поред наведених скала коришћене су и четири мере које указују на доживљавање негативних емоционалних стања: агресивност (*Buss & Perry, 1992*) и депресивност, анксиозност и стрес (*DASS-21 – Lovibond & Lovibond, 1995a*).

⁸ Рад је делимично настао у оквиру истраживачких активности и пројекту „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“ (ев. бр. ИИИ 47027) које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Резултати истраживања показују да су позитивни аспекти менталног здравља, односно задовољство животом и самопоштовање у корелацији са школским успехом, и то како са успехом прошле школске године тако и са успехом на полугодишту са статистичком значајношћу на нивоу од 0.01.

Код негативних аспеката менталног здравља, потврђена је негативна веза између агресивности и депресивности и успеха постигнутог на полугодишту. Дакле, ученици који су депресивнији и имају израженију агресивност постижу слабије резултате у школи. Склоп варијабли менталног здравља показао се као значајан предиктор школског постигнућа. Степен објашњене варијанте износио је 9, односно 12%. Као најзначајнији појединачни предиктор показало се задовољство животом.

Кључне речи: адолесценти, школа, школски успех, ментално здравље, аспекти менталног здравља.

УВОД

Школа и функционисање у школи представљају важан аспект живота адолесцента. Адолесценти проводе знатан део времена у школи, а функционисање у школи је осетљив показатељ функционисања адолесцената и у осталим сферама живота. Наиме, адолесценти се у току школовања могу наћи под притиском друштвене средине, јер их бољи успех у школовању води ка лакшем и бољем афирмисању у друштву, а очувано ментално здравље им свакако може помоћи у превазилажењу тог притиска и стварању атмосфере са којом би једно од најважнијих животних питања реализовали са успехом.

Ментално здравље је саставни део општег здравља (Randelović, Dimitrijević, 2012). Оно представља важан ресурс за

појединце, породице и нације. Проблеми и поремећаји менталног здравља, због релативно високе преваленције и често хроничног тока, као и почетка у адолесценцији и млађем одраслом добу, представљају један од приоритетних јавно-здравствених проблема. Менталне болести су изузетно честе, од њих нико није изузет и може оболети било ко. Ментално здравље подразумева добру менталну способност и осећање које је више него пуко одсуство болести. Није једноставно проценити добро ментално здравље, као што није једноставно проценити само здравље као такво. Схватање здравља понекад зависи од географског положаја, културе, историјског раздобља, животног доба, и сл. Светска здравствена организација описује ментално здравље као стање благостања у коме особа остварује своје способности, може се суочити с нормалним животним стресом, може продуктивно радити и способна је доприносити својој заједници. С тог позитивног полазишта, ментално здравље представља темељ људског благостања и делотворног функционисања за појединца и заједницу.

Са медицинског односно психијатријског становишта, ментално здравље се дефинише „као зрелост тј. способност за успостављање хармоничног односа са собом самим и са окружујућим светом“. Процењује се да је здрава личност у стању да реално размишља и да добро процењује. Према Војину Матићу, критеријуми за зрелу особу, за коју можемо рећи и да поседује критеријуме менталног здравља. Таква особа је способна за рад и налази задовољство у раду, способна да воли – има капацитет за блискост и љубав, толерантна је на фрустрације, емоционално и економски не експлоатише своју околину, нити допушта да буде објекат експлоатације, способна је да прихвати обавезе и одговорности, у разним етапама унапређује људске односе, способна је за широко прилагођавање на настале животне промене – антиципација блиске и даље будућности, реална је у процени ситуације, избору партнера, пријатеља и сарадника, способна је да се одмара и ужива у разоноди (према: Видановић, 2003).

У овом раду сагледани су различити аспекти менталног здравља: депресивност, анксиозност и стрес, са једне стране, који су сагледани као „негативни“ аспекти и самопоштовање, оптимизам-песимизам, задовољство животом, с друге стране као "позитивни" аспекти менталног здравља.

Дефинисање успеха у настави разматраћемо, пре свега са аспекта педагогије, па тако, Педагошка енциклопедија наводи дефиницију да успех у школи представља: „исказивање остварених материјалних (информативних, спознајних, когнитивних), функционалних (формативних, психомоторних, оперативних) и васпитних задатака, тј. квалитета и квантитета стеченог знања.“ Успех у настави исказује се нумерички (од 1–5 у основним и средњим школама и од 5–10 на вишим школама и на факултетима), као и словно (А, В, С) и описно оцењивање (уже и шире). У Педагошком речнику се наводи да је „успех у настави постигнуће које одговара нивоу аспирације неког лица или га чак превазилази. Доживљавање успеха доприноси још већем залагању и ствара повољан став према даљем учењу. Дакле, школски успех се може дефинисати као успех у настави који ’је наставном делатношћу постигнути ниво реализације материјалних, формалних и васпитних задатака наставе, спецификованих наставним програмом, тј. степен у којем су ученици трајно усвојили наставним програмом прописана знања, вештине и навике, развили своје психофизичке способности и формирали морално сазнавање, хтење и деловање’“ (Марковац, 1973, стр. 9). Другачији назив за школски успех је школско постигнуће и односи се на степен овладавања ученика знањима, интелектуалним и практичним вештинама, когнитивним стратегијама предвиђеним програмима различитих школских дисциплина. Успех изражен школским оценама је један показатељ усвојеног знања, перцепције сопствене личности ученика, фактор даље образовне промоције, социјалног понашања и целокупног понашања детета (Гацић и Миливојевић, 2009). Феномен школског успеха има како формални, објективни аспект (процене учитеља и/или наставника) тако и неформални, субјективни аспект

(доживљај ученика, родитеља, вршњака и релевантних осталих). Може се односити на постигнуће у одређеном тренутку или током дужег временског периода, на неко уже подручје или имати генерални карактер. Успех у важним подручјима живота, а нарочито у професији, јесте крајње и најважније мерило нечијег школског успеха (Божин, 2003). Насупрот томе, према Педагошком речнику „често доживљавање неуспеха доводи до обесхрабрености и фрустрације, умањује заинтересованост, ствара равнодушност, па чак и отпор према даљем раду“.

Емпиријска искуства

Истраживања менталног здравља адолесцената и средњошколаца годинама су доминантно била усмерена на маладаптивне обрасце понашања, као што су насиље, злоупотреба психоактивних супстанци и ризична сексуална понашања. У складу са истраживачким фокусом на понашања која нарушавају психосоцијално функционисање адолесцената и практичари су се са циљем да унапреде и побољшају ментално здравље младих, највише бавили превентивним програмима и интервенцијама усмереним на факторе ризика и психопатолошке симптоме. Са друге стране, истраживања позитивних аспеката функционисања код адолесцената су била готово потпуно занемарена током двадесетог века (Јовановић и Јерковић, 2011).

Нека истраживања указују да задовољство животом има снажан утицај на функционисање деце у школи (Huebner, Funk, & Gilman, 2000, према: Јовановић, Јерковић, 2011, стр. 213) и да је успех у школи снажно детерминисан не само интелектуалним способностима и особинама личности већ и индикаторима субјективног благостања ученика (нпр. Gilman & Huebner, 2006, према: Јовановић, Јерковић, 2011, стр. 213).

Друга истраживања сугеришу да између субјективног благостања и школског успеха постоји циркуларан однос – срећнији

ученици имају више оцене, а високе оцене повећавају осећање субјективног благостања (Quinn & Duckworth, 2007, према: Јовановић, Јерковић, 2011, стр. 213). Осим тога, резултати истраживања доследно показују да је високо задовољство животом повезано са бољим општим психосоцијалним функционисањем адолесцената (Ben-Zur, 2003; Gilman & Huebner, 2006, према: Јовановић, Јерковић, 2011, стр. 213).

На основу емпиријских радова извршене валидације конструкта задовољства животом (Пенезић, 1996) може се нагласити да задовољство животом представља когнитивну евалуацију целокупног живота, а кроз коју сваки појединац процењује свој властити живот. Велика шароликост инструмената за испитивање задовољства животом међу којима се могу сусрести и мере самопоштовања, среће и сл., као и релативно скромна поузданост већине мера задовољства животом подстакле су наше стручњаке за израду нове скале задовољства животом (Пенезић, 1996). Ранђеловић и сарадници користили су овај инструмент у свом истраживању повезаности задовољства животом и академског успеха студената и добили су да су академска достигнућа и задовољство животом у статистички значајној и позитивној корелацији ($P = 0.140$, $P < 0,05$) (Ранђеловић, Крстић и Бабић-Антић, 2014).

Бројни истраживачки налази указују на то да високо самопоштовање представља важан предуслов адекватног школског постигнућа (Jones & Grieneeks, 1970; O'Malley & Bachman, 1979; Shrauger & Sorman, 1977; Wattenberg & Clifford, 1964, према: Милошевић и Шевкушић, 2005, стр. 75). Расправа о томе шта је прво – самопоштовање или школско постигнуће – више је академске него практичне природе. Велики број истраживања указује на динамичност и реципрочност везе између школског постигнућа и самопоштовања, што је посебно изражено на средњошколском узрасту. За разлику од деце основно-школског узраста, средњошколци боље разумеју „фидбек“ о свом школском

постигнућу који добијају од наставника, а што даље утиче на њихово самопоштовање (Eccles & Wigfield, 1985; Marsh, 1990; Rubin, Dorle & Sandidge, 1977, према: Милошевић и Шевкушић, 2005, стр. 76).

На основу резултата неких ранијих истраживања (Пенезић, 1999), показало се да између скала оптимизма и песимизма постоји висока негативна корелација, али су ова два конструкта у основи две различите димензије, а не два пола исте димензије. Ови резултати су складни и код већине резултата које истичу неки други аутори (Chang, 1996; Chang и сарадници, 1994; Scheier & Carver, 1992). Наиме, висока негативна међусобна повезаност не указује да је могуће истовремено доживљавање позитивних и негативних осећања. Складно резултатима које износе Lightsey (1996) и Scheier & Carver (1992), потврдила се и висока повезаност резултата оптимизма и песимизма на субјективним проценама здравственог стања и стресности. Резултати на скалама оптимизма показали су високу позитивну повезаност с резултатима на скалама самопоштовања и задовољства животом код група млађих испитаника (18–25 година). Насупрот њима показује се да песимисти уз негативна очекивања за будућности имају изузетно развијене негативне аспекте функционисања изражене кроз мере усамљености и анксиозности.

Агресивно понашање је од велике важности када је школско окружење у питању. У Србији, али и у свету, препознате су размере овог проблема, као и штетност последица које он може да произведе (Попадић, 2009). Управо због тога у великом броју истраживања проучаван је однос и ефекти насилног понашања на академско достигнуће, као и однос са варијаблама социометријског статуса.

Испољавање насилничког понашања у школи и ван ње, као и његова негативна повезаност са академским успехом, проблем је одавно препознат како у свету тако и код нас. О озбиљности овог проблема између осталог говоре и резултати истраживања

спроведеног у оквиру пројекта који спроводи УНИЦЕФ „Школа без насиља“, започетог 2005. године (Попадић, 2009).

Нека истраживања показују да је депресивност повезана са смањеним академским постигнућем. Врло су често депресивни ученици уједно и врло амбициозни, имају висока очекивања од себе и није реткост да су и перфекционисти, па те њихове карактеристике придонесе томе да упркос борби са депресивним симптомима успевају да уче, полагају испите и испуњавају остале обавезе. С друге стране, ти студенти могу бити претерано усмерени искључиво на академско постигнуће, занемарујући тако остале аспекте свог живота (нпр. дружење с пријатељима, изласке, хобије). У истраживању на студентској популацији (реч је о студентима II и III године универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици), које су спровели Ранђеловић и сарадници (Ранђеловић и сар, 2015) испитивана је веза између школског успеха и појединих аспеката менталног здравља (анксиозност, депресивност и агресивност), као и могућност предикције школског успеха на основу поменутих варијабли. Резултати су показали да постоји статистички значајна негативна повезаност између школског успеха и физичке агресивности, као и између школског успеха и депресивности. Такође, потврђена је и могућност предикције академског постигнућа на основу склопа варијабли менталног здравља, при чему се као најбољи предиктор показала депресивност. Процент објашњене варијанте износио је 15,8%.

Анксиозност и дисфоричност су врло честа стања у периоду адолесценције. Резултати испитивања које су спровели Бел-Долан, Ласт и Штраус (Bell-Dolan, Last & Strauss, 1990, према Davison & Neale, 1999) указују на то да већина деце и адолесцената има бриге и страхове који су део нормалног тога развоја. Већина емпиријских налаза указује на штетне ефекте анксиозности на когнитивно функционисање ученика. На пример, анксиозним ученицима је потребно више времена и напора приликом решавања задатака и више се замарају током учења (Воекаерс, 1993). Начин на који се

анксиозни ученици баве задатком може се означити као „штетан стил превладавања“. Ова „штета“ подразумева улагање великог напора за добијање просечних резултата.

МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА

Проблем истраживања

Проблем овог истраживања представља испитивање повезаности појединих аспеката менталног здравља и школског успеха.

Претпоставља се да је важност менталног здравља веома важна за ученике, па и да успех у учењу зависи од разних позитивних и негативних аспеката менталног здравља.

Циљеви и задаци истраживања

Циљ рада је испитати повезаност школског успеха и појединих аспеката менталног здравља код ученика средњих школа.

У складу са постављеним општим циљем истраживања, долази се до следећих задатака истраживања, а то су:

- испитати ниво изражености појединих аспеката менталног здравља (позитиван и негативан афекат) код испитиваних средњошколаца и упоредити их са просечним вредностима (теоријским просеком и просеком добијеним у ранијим истраживањима);
- утврдити повезаност између појединих аспеката (позитивних и негативних) менталног здравља и школског успеха;
- испитати да ли постоји могућност предикције школског успеха на основу познавања вредности појединих аспеката менталног здравља (позитивних и негативних);
- испитати да ли постоји статистички значајна разлика у изражености појединих аспеката менталног здравља и

школског успеха с обзиром на израженост неких социодемографских варијабли (пол, врста средње школе).

Варијабле истраживања

За потребе овог истраживања издвојене су следеће варијабле:

1. Као условно зависну варијаблу разматрамо „школски успех“. Школски успех је операционално одређен као просечна оцена (аритметичка средина) свих оцена на крају претходне школске године, као и преко просечне оцене на полугодишту;

2. (Условно) независне варијабле истраживања посматрамо са позитивних аспеката (задовољство животом, оптимизам/песимизам, самопоштовање) и негативних аспеката (агресивност, анксиозност, депресивност и стрес) менталног здравља;

– *задовољство животом* се може сагледати као когнитивна евалуација целокупног живота, а кроз коју сваки појединац процењује свој властити живот (Пенезић, 1996). У овом раду задовољство животом је операционално одређено преко укупног скорa на Скали задовољства животом (Пенезић, 1996);

– *оптимизам/песимизам* је склоност да се очекује најбољи могући исход или ослања на оне аспекте дате ситуације који уливају највише наде, док је песимизам или негативизам мрачно схватање и гледање света око себе (Mifflin, 2009). Оптимизам и песимизам су одређени скалом оптимизма и песимизма (Chang, 1996; Пенезић, 2002);

– *самопоштовање* говори о општем задовољству појединца собом и представља важан покретач понашања (Гашић-Павишић, Јоксимовић и Јањетовић, 2006). Може се дефинисати као процена сопствене вредности изражена преко ставова које појединац има о себи (Coopersmith, 1967). Опште самопоштовање је мерено помоћу модификоване верзије Розенбергове скале (Rosenberg, 1965) глобалног самопоштовања;

– *агресивност* је понашање које представља намеру да се неко повреди директно путем вербалних, физичких или комбинованих напада или индиректно кроз компензацију или

индиректну агресију (Видановић и Анђелковић, 2009). Агресивност у овом раду мерена је уз помоћу Бас и Перијеје скале агресивности (Buss & Perry, 1992);

– *депресивност*. Депресија заправо представља скуп симптома у којима доминира нерасположење које се развија без видљивог разлога или које по свом интензитету и дужини трајања превазилази узрок. Депресивност је операционално одређена помоћу укупног скорa на субскали депресивности теста DASS21;

– *анксиозност* или стрепња је нејасан страх без очигледног повода и углавном без организмичких знакова који уобичајено прате страх произашао из реалне спољње претње (Видановић, 2006). Операционално одређење у овом истраживању представља укупни скор на субскали анксиозности скале DASS21;

– *стрес* представља однос између особе и околине у оквиру кога особа процењује да неки аспект околине укључује претњу, губитак или изазов за њене снаге, при чему се јављају карактеристичне промене психофизиолошке равнотеже (Lazarus & Folkman, 1984 и Aldwin, 1994). Стрес, депресивност и анксиозност у овом раду заједно су одређени скалом DASS-21 (Lovibond & Lovibond, 1995a);

3. Социодемографске варијабле су:

– пол, категоричка варијабла са две категорије (1–мушки, 2–женски);

– узраст, нумеричка варијабла са три категорије (16 година, 17 година и 18 година);

– врста средње школе, категоричка варијабла са четири категорије (1. Економско-трговинска школа, 2. Техничка школа, 3. Медицинска школа и 4. Гимназија).

Инструменти истраживања

Као мерни инструмент коришћен је упитник, који је прилагођен циљу истраживања, а састоји се из комбинације тестова за испитивање аспеката менталног здравља. Наиме, као показатељи

менталног здравља коришћене су три мере, односно скале позитивног менталног здравља: скала задовољства животом, скала оптимизма и скала самопоштовања. Поред наведених скала коришћене су и четири мере које указују на доживљавање негативних емоционалних стања: депресивност, анксиозност, агресивност и стрес.

- **Скала општег задовољства животом (Пенезић, 1996):** Скала се састоји из 20 честица, 17 честица се односи на процене глобалног задовољства, док три честице служе за процену ситуационог задовољства. Скала је настала укључивањем скале задовољства животом (Satisfaction With Life Scale, Larsen и сарадници, 1985) састављене од пет честица, скале општег задовољства (Безиновић, 1988) састављене од седам честица, пет честица из скале позитивних ставова према животу (Positive Attitudes Toward Life, Grob, 1995), те три честице из скале уживања у животу – за процену ситуационог задовољства (Joy in Life Scale, Grob, 1995). Испитаници одговарају заокруживањем одговарајућег броја на петостепеној скали Ликертовог типа, а укупан резултат се обликује као линеарна комбинација процена. При сумирању процена потребно је две честице обрнуто бодовати. Виши резултат означава и више задовољство животом, а резултати се крећу у распону од 20 до 100. У ранијим истраживањима (Пенезић, 1996) скала је показала једнофакторску структуру с високом поузданошћу (поузданост је измерена Кронбаховим Алфа коефицијентом и износи 0.93), а у неким каснијим испитивањима (зависно о добној структури узорака) поузданост се кретала између 0.84 па до 0.95 скала показује високу позитивну повезаност са самопоштовањем и оптимизмом док је висока негативна повезаност с мерама усамљености, самоће, песимизма, анксиозности од будућности (Пенезић, 1999).
- **Скала оптимизма и песимизма (Chang, 1996; Пенезић, 2002):** Скале аутора Chang-а, настале су као резултат адаптација и провера тврдњи из LOT (Life Orientation Test) Scheier & Carver-а

(1985) и OPS (Optimism-Pesimism Scale) Dember-a и сарадника (1989, према Chang и сарадници, 1997). Након валидације Chang је задржао 15 тврдњи, а у нашој земљи уврштено је 14 тврдњи и то 6 за процену оптимизма и 8 за процену песимизма. Скала је петостепена, Ликертовог типа, на којој испитаници заокружују одговарајући број од 1–5 који најбоље описује тврдњу са којом се он слаже (1 – *уопште се не односи на мене*, 5 – *у потпуности се односи на мене*). Примери ставки на овом инструменту: „У несигурним временима обично очекујем најбоље; Када започнем нешто ново очекујем успех; Ретко рачунам на то да ће ми се догодити добре ствари...”

- **Розенбергова скала самопоштовања (Rosenberg, 1965):** Она се састоји из 10 тврдњи са одговорима од 1–5 на скали Ликертовог типа, на којој испитаници заокружују онај број којим описују њихов степен слагања са датом тврдњом о поштовању себе (1 – *потпуно тачно*, 5 – *потпуно нетачно*), с тим што се 5 тврдњи обрнуто бодује, јер описују непоштовање самих испитаника. Примери тврдњи на овој скали су: *У целини сам задовољан/на собом; Осећам да поседујем низ вредних особина; С времена на време имам осећај да ништа не вредим.*
- **Упитник агресивности (Buss & Perry, 1992):** Агресивност у овом раду мерена је помоћу Бас и Перијеве скале агресивности (Buss & Perri, 1992). У скали се издвајају четири фактора: Физичка агresiја (РА), Вербална агresiја (ВА), Бес (А) и Непријатељство (Н). Укупан скор за агresiју је збир факторских скорова. Потпуни упитник садржи 29 ставки, а испитаници на свакој од њих одговарају заокруживањем једног од понуђених одговора на петостепеној скали Ликертовог типа (1 – *јако необично за мене*, 5 – *јако типично за мене*). Примери ставки на овом инструменту: *Постанем толико љут да ломим ствари; Ако ме неко удари, ја ћу му узвратити; Брзо планем, али се брзо смирим*, итд. Могући распон резултата за укупну агресивност износи од 29 до 145. Поузданост скале агресивности изражена Кронбаховим Алфа коефицијентом износи 0,87.

- **Скале депресивности, анксиозности и стреса DASS-21 (Lovibond & Lovibond, 1995a):** Ова скала се састоји од три субскале са по седам ставки: Депресивност (нпр. „Осећао сам да немам чему да се надам“), Анксиозност (нпр. „Осећао сам се уплашено без разлога“) и Стрес (нпр. „Приметио сам да се нервирам“). Испитаници су на честворостепеној скали Ликертовог типа (од 0 – нимало до 3 – углавном или скоро увек), процењивали како су се осећали у последњих недељу дана. У истраживању је коришћена званична верзија превода скале DASS-21 на српски језик. Скалу DASS-21 је на српски језик превео др Зоран Протулипац, акредитовани преводац и клинички психолог, уз дозволу и консултације са оригиналним ауторима скале. Поузданост целокупне скале изражена Кронбаховим Алфа коефицијентом је висока и износи 0,92.

Пре поменутих скала, у упитнику се налазе питања која се односе на разред, назив школе, као и питања која се тичу школског успеха – просечне оцене на крају претходног разреда и на крају првог полугодишта актуелне школске године. Поред питања о успеху, испитаници ће одговорати и на питања која су везана за социодемографске карактеристике, као што су: пол, узраст и врста средње школе.

Узорак истраживања

У истраживање су укључени ученици трећег и четвртог разреда следећих средњих школа: Економско-трговинска школа, Техничка школа, Медицинска школа и Гимназија са седиштем у Косовској Митровици. Из сваке школе је у истраживање укључено по 50 испитаника. Истраживање је обављено 2016. године на узорку од укупно 200 ученика поменутих школа. Узорак је био неслучајни, квотни. Из сваке школе је одабран подједнак број испитаника, квоте су подразумевале и уједначавање у погледу полне структуре, као и разреда (трећи и четврти разред).

Из обраде података изузели смо три ученика која нису

испунила ceo тест до краја или која су неозбиљно и погрешно одговарала на питања. Изостављање испитаника из обраде због неозбиљног и погрешног испуњавања теста вршено је по раније припремљеним критеријумима.

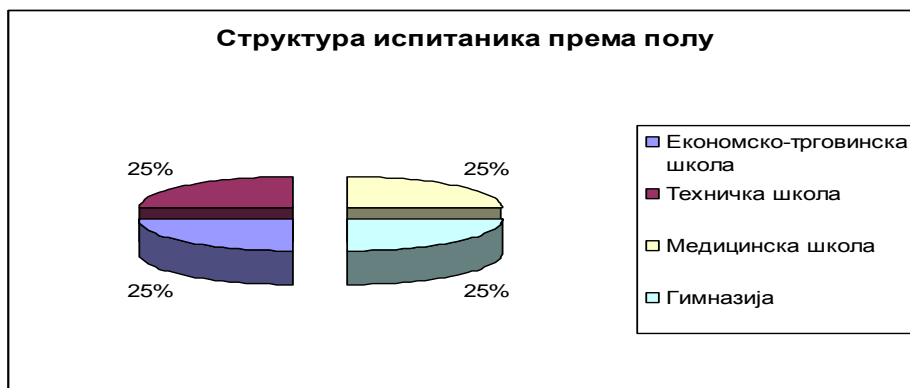

График 1. – Преглед структуре испитаника према полу изражен у процентима

Реализација истраживања

Испитивање је спроведено у марту 2016. године у средњим школама на територији општине Косовска Митровица. Испитивање је спроведено у оквиру редовне наставе у школама и уз одобрење и сагласност особља школа. Учествовање у испитивању је било добровољно. Поступак истраживања је изведен групно, а трајало је око 45 минута. Пре самог акта испитивања ученицима се објаснила сврха извођења испитивања и нагласила анонимност прикупљених података. Испитаници су такође замољени да одговарају што искреније и упозорени су да на датом тесту нема тачних и нетачних одговора. Након тога, испитаници су упућени на самостални рад и на читање објашњења која претходе сваком делу упитника.

Статистичка обрада података

За статистичку обраду и анализу података коришћен је програмски пакет IBM SPSS Statistics 20 за Windows. Преко њега смо добити резултате дескриптивне статистике: фреквенције, аритметичке средине, стандардне девијације. За технику статистичког закључивања употребљени су: Пирсонов коефицијент корелације, мултипла регресиона анализа, т-тест значајности разлика и АНОВА-у.

РЕЗУЛТАТИ

Дескриптивни параметри

Израчунавањем аритметичке средине и стандардне девијације добијени су следећи подаци који се односе на позитивне аспекте менталног здравља:

Табела 3.1. Израженост позитивних аспеката менталног здравља:

	Н	Мин.	Макс.	АС	СД
Задовољство животом	197	45.00	100.00	79.0203	11.68767
Самопоштовање	197	26.00	50.00	41.9391	5.64930
Оптимизам	197	10.00	30.00	23.0558	3.77450
Песимизам	197	8.00	35.00	19.2741	5.33816

Напомена: **Н** – број испитаника, **Мин.** – најнижи резултат, **Макс.** – највиши резултат, **АС** – аритметичка средина, **СД** – стандардна девијација.

Поред позитивних, разматрани су и негативни аспекти менталног здравља, односно мерен је ниво изражености анксиозности, депресивности и стреса. Применом поменуте

аритметичке средине и стандардне девијације добијени су подаци који ће бити приказани у Табели 3.2.

Табела 3.2. Израженост негативних аспеката менталног здравља

	Н	Мин.	Макс.	АС	СД
Депресивност	197	.00	23.00	2.9645	3.50128
Анксиозност	197	.00	27.00	3.0660	3.79993
Стрес	197	.00	28.00	5.8274	4.49270
Агресивност	197	36.00	117.00	66.9645	19.38740

Напомена: **Н** – број испитаника, **Мин.** – најнижи резултат, **Макс.** – највиши резултат, **АС** – аритметичка средина, **СД** – стандардна девијација.

Из Табеле 3.1. види се да се сви мерени позитивни аспекти менталног здравља налазе око просечних или изнад просечних вредности (узимајући у обзир теоријски распон). Када су у питању негативни аспекти (Табела 3.2.), они су ниско изражени (у односу на теоријски распон).

Повезаност између аспеката менталног здравља и школског постигнућа

За утврђивање повезаности између аспеката менталног здравља и школског постигнућа коришћен је Пирсонов коефицијент корелације (Pearson Correlation).

Табела 3.3. Повезаност позитивних аспеката менталног здравља и школског постигнућа

		Задовољство животом	Самопоштовање	Оптимизам	Песимизам
Успех прошле школске године	R	.240**	.216**	.080	-.135
	Знач.	.001	.002	.263	.059
Успех на полугодишту	R	.319**	.257**	.133	-.200**
	Знач.	.000	.000	.062	.005

** Корелација је значајна на нивоу 0.01

Напомена: **Н** – број испитаника, **Знач.** – значајност, **r** – Пирсонов коефицијент.

Школски успех (изражен и преко успеха у прошлој школској години и преко успеха на полугодишту) статистички је значајно повезан са задовољством живота и самопоштовањем. Такође, потврђена је ниска негативна статистички значајна корелација између песимизма и успеха на полугодишту ($r = -0,200$, $p < 0.01$).

Табела 3.4. Повезаност негативних аспеката менталног здравља и школског постигнућа

		Агресивност	Стрес	Анксиозност	Депресивност
Успех прошле школске године	R	-.115	.034	-.046	-.127
	Знач.	.108	.634	.525	.076
Успех на полугодишту	R	-.146*	-.109	-.099	-.141*
	Знач.	.041	.126	.166	.048

* Корелација је значајна на нивоу 0.05

Напомена: **Н** – број испитаника, **Знач.** – значајност, **r** – Пирсонов коефицијент.

Из Табеле 3.4. види се да не постоји значајна повезаност између негативних аспеката менталног здравља и успеха у прошлој школској години.

Када је у питању повезаност успеха на полугодишту и негативних аспеката менталног здравља, потврђено је да постоји ниска негативна статистички значајна корелација између агресивности и школског успеха ($r = -0,146$, $p < 0.05$), као и између депресивности и школског успеха ($r = -0,141$, $p < 0.05$).

Табела 3.5. Могућност предикције школског успеха на основу познавања параметара менталног здравља према критеријуму школског успеха прошле школске године

Предиктори	Критеријум: Школски успех прошле школске године		
	Бета (β)	Знач.	Сажетак модела
Задовољство животом	.237	.018	$R = 0.303^*$ $R^2 = 0.092^*$ $F = 2.381^*$ Знач. = 0.018
Самопоштовање	.143	.170	
Агресивност	-.083	.392	
Оптимизам	-.145	.122	
Песимизам	.016	.862	
Стрес	.147	.264	
Анксиозност	.076	.584	
Депресивност	-.133	.341	

* Корелација је значајна на нивоу 0.02

Напомена: **Бета (β)** - концизан коефицијент регресије, **R** – коефицијент мултипле корелације, **R^2** – коефицијент одређивања мултипле, **Знач.** – значајност,

Подаци у Табели 3.5. показују да постоји делимична могућност предикције школског успеха на основу познавања вредности појединих аспеката менталног здравља код испитиваних средњошколаца.

Разматрањем могућности предикције школског успеха на основу познавања параметара менталног здравља према критеријуму школског успеха прошле школске године, а на основу података из Табеле 3.5. добија се то да коефицијент мултипле корелације у истраживању износи 0.303, док је коефицијент мултипле детерминације 0.092, при чему је објашњење варијансе 9%. На основу бета коефицијената, као најбољи појединачни предиктор издваја задовољство животом.

С тога, може се извести закључак да је могуће делимично предвидети вредност школског успеха на основу успеха прошле школске године.

Табела 3.6. Могућност предикције школског успеха на основу познавања параметара менталног здравља према критеријуму школског успеха на полугодишту

Предиктори	Критеријум: Школски успех на полугодишту		
	Бета (β)	Знач.	Сажетак модела
Задовољство животом	.317	.001	$R = 0.352^*$ $R^2 = 0.124^*$ $F = 3.322^*$ Знач. = 0.001
Самопоштовање	.133	.196	
Агресивност	-.132	.152	
Оптимизам	-.065	.480	
Песимизам	-.029	.764	
Стрес	-.002	.990	
Анксиозност	.012	.931	
Депресивност	.071	.603	

Напомена: **Бета (β)** - концизан коефицијент регресије, **R** – коефицијент мултипле корелације, **R²** – коефицијент одређивања мултипле, **Знач.** – значајност, **F** – фреквенца.

Подаци у Табели 3.6. показују да коефицијент мултипле корелације износи 0.352, док је коефицијент мултипле детерминације 0.124, при чему је степен објашњене варијансе 12%. У случају успеха на полугодишту, као и код успеха на крају прошле школске године, као најзначајнији појединачни предиктор се показало задовољство животом.

Повезаност главних и социодемографских варијабли

Испитивана је разлика између појединих аспеката менталног аспеката према полу. Коришћен је t-тест за значајности разлика за независне узорке.

Резултати су показали да нема значајнијих разлика у изражености појединих аспеката менталног здравља (позитивних и негативних) између испитаника различитог пола.

Испитивано је да ли постоји значајна разлика у изражености појединих аспеката менталног здравља између испитаника с обзиром на врсту средње школе коју испитаници похађају. У ту сврху је употребљена техника АНОВ-а. Резултати су приказани у табелама 3.8, 3.9 и 3.10. Показало се да код добијених резултата постоји статистички значајна разлика у изражености задовољства животом, агресивности и оптимизма између испитаника који похађају различите средње школе.

Табела 3.8. Разлике у изражености појединих аспеката менталног здравља с обзиром на врсту средње школе

	Средња школа	Н	АС	СД	Сс		Ф	знач
					између групе	унутар групе		
Задовољство животом	Техничка	49	72.5	10.56	3	193	7.796	.000
	Медицинска	48	81.67	13.26				
	Економска	50	79.88	11.63				
	Гимназија	50	82.00	8.59				
	Укупно	197	79.02	11.68				
Агресивност	Техничка	49	75.1429	19.84208	3	193	5.390	.001
	Медицинска	48	60.1667	14.33985				
	Економска	50	65.0200	20.55802				
	Гимназија	50	67.4200	19.53760				
	Укупно	197	66.9645	19.38740				
Оптимизам	Техничка	49	22.4694	3.50655	3	193	3.217	.024
	Медицинска	48	24.4792	3.78119				
	Економска	50	22.8400	3.49554				
	Гимназија	50	22.4800	4.03677				
	Укупно	197	23.0558	3.77450				

Напомена: сс-степен слободe; **Знач.** – значајност.

Резултати из Табеле 3.8. показују да постоји статистички значајна разлика у изражености задовољства животом, агресивности и оптимизма између испитаника који похађају различите средње школе. Ради детаљније анализе тих разлика и прецизног утврђивања између којих тачно подгрупа испитаника постоји значајна разлика употребљена су накнадна поређења, а резултати су дати у табелама 3.9, 3.10. и 3.11.

Табела 3.9. ПОСТ-Хок- Накнадна поређења

3.9 – Поређења између школа према задовољству животом

Према Scheffe методи	(I) школа	(J) школа	АС поређења (I-J)	Стандардна грешка	Знач.
Задовољство животом	Техничка	Медицинска	-9.15646*	2.25895	.001
		Економска	-7.36980*	2.23602	.014
		Гимназија	-9.48980*	2.23602	.001
	Медицинска	Техничка	9.15646*	2.25895	.001
		Економска	1.78667	2.24775	.889
		Гимназија	-.33333	2.24775	.999
	Економска	Техничка	7.36980*	2.23602	.014
		Медицинска	-1.78667	2.24775	.889
		Гимназија	-2.12000	2.22469	.823
	Гимназија	Техничка	9.48980*	2.23602	.001
		Медицинска	.33333	2.24775	.999
		Економска	2.12000	2.22469	.823

*Разлике су значајне на нивоу 0.05

Долази се до сазнања да постоје статистички значајне разлике у погледу изражености главних варијабли у истраживању с обзиром на врсту средње школе коју испитаници похађају. Дакле,

постоје значајне разлике на релацији задовољства животом и врсте средњих школа и то код: Техничке школе у односу на Медицинску, Економску и Гимназију. Такође, долази се до закључка да су ученици Техничке школе у односу на остале школе најмање задовољни животом.

3.10. – Поређења између школа према агресивности

Према Scheffe методи	(I) школа	(J) школа	АС поређења (I-J)	Стандардна грешка	Знач.
Агресивност	Техничка	Медицинска	14.97619[*]	3.81124	.002
		Економска	10.12286	3.77253	.069
		Гимназија	7.72286	3.77253	.245
	Медицинска	Техничка	-14.97619[*]	3.81124	.002
		Економска	-4.85333	3.79233	.651
		Гимназија	-7.25333	3.79233	.304
	Економска	Техничка	-10.12286	3.77253	.069
		Медицинска	4.85333	3.79233	.651
		Гимназија	-2.40000	3.75343	.938
	Гимназија	Техничка	-7.72286	3.77253	.245
		Медицинска	7.25333	3.79233	.304
		Економска	2.40000	3.75343	.938

* Корелација је значајна на нивоу 0.05

На основу података из Табеле 3.10. види се да постоје статистички значајне разлике с обзиром на врсту средње школе коју испитаници похађају. Дакле, постоје значајне разлике на релацији агресивности и врсте средњих школа и то код: техничке школе у односу на медицинску. Такође, закључак је да су ученици Техничке школе најагресивнији, док су ученици Медицинске школе најмање агресивни.

3.11. – Поређења између школа према оптимизму

Према Scheffe методи	(I) школа	(J) школа	АС поређења (I-J)	Стандардна грешка	Знач.
Оптимизам	Техничка	Медицинска	-2.00978*	.75384	.050
		Економска	-.37061	.74618	1.000
		Гимназија	-.01061	.74618	1.000
	Медицинска	Техничка	2.00978*	.75384	.050
		Економска	1.63917	.75010	.180
		Гимназија	1.99917	.75010	.050
	Економска	Техничка	.37061	.74618	1.000
		Медицинска	-1.63917	.75010	.180
		Гимназија	.36000	.74241	1.000
	Гимназија	Техничка	.01061	.74618	1.000
		Медицинска	-1.99917	.75010	.050
		Економска	-.36000	.74241	1.000

* Корелација је значајна на нивоу 0.05

На основу података из Табеле 3.11. види се да постоје статистички значајне разлике с обзиром на врсту средње школе коју испитаници похађају. Дакле, постоје значајне разлике на релацији оптимизма и врсте средњих школа и то код: Техничке и Медицинске школе. Такође долази се до закључка да су ученици Медицинске школе оптимистичнији у односу на ученике Техничке школе.

ДИСКУСИЈА

У нашем истраживању желели смо да сазнамо каква је повезаност појединих аспеката менталног здравља како позитивних тако и негативних са школским успехом. С тим у вези, основни циљ овог истраживања био је испитати повезаност школског успеха и појединих аспеката менталног здравља код ученика средњих школа. Такође, желели смо да сазнамо да ли постоји могућност предикције школског успеха на основу познавања вредности појединих аспеката

менталног здравља (позитивних и негативних), као и да ли постоји статистички значајна разлика у изражености појединих аспеката менталног здравља и врсте средње школе.

На основу добијених резултата истраживања, користећи Пирсонов коефицијент корелације, налазимо да је општа хипотеза од које смо у истраживању кренули, да су ментално здравље, односно различити аспекти менталног здравља у корелацији са школским успехом, делимично потврђена. Подаци из табела 3.3. и 3.4. доказују поменути тврдњу. Аутор Пенезић наглашава да задовољство животом представља когнитивну евалуацију целокупног живота, а кроз коју сваки појединац процењује свој властити живот. Велика шароликост инструмената за испитивање задовољства животом међу којима се могу сусрести и мере самопоштовања, среће и сл., као и релативно скромна поузданост већине мера задовољства животом подстакле су наше стручњаке за израду нове скале задовољства животом (Пенезић, 1996), коју смо и користили приликом нашег истраживања. Ранђеловић и сарадници су користили овај инструмент у свом истраживању повезаности задовољства животом и академског успеха студената и добили су да су академска достигнућа и задовољство животом у статистички значајној и позитивној корелацији ($P = 0.140$, $\Pi < 0,05$) (Ранђеловић, Крстић и Бабић-Антић, 2014). Наведено истраживање је у складу са нашим, јер смо ми добили да је задовољство животом у позитивној корелацији са школским успехом ($P = 0.240$, $\Pi = 0.01$). Велики број истраживања указује на динамичност и реципрочност везе између школског постигнућа и самопоштовања, што је посебно изражено на средњошколском узрасту. За разлику од деце основношколског узраста, средњошколци боље разумеју „фидбек“ о свом школском постигнућу који добијају од наставника, што даље утиче на њихово самопоштовање (Eccles & Wigfield, 1985; Marsh, 1990; Rubin, Dorle & Sandidge, 1977). Наиме, ми смо добили да су позитивни аспекти менталног здравља, односно задовољство животом и самопоштовање у корелацији са школским успехом, и то како са успехом прошле школске године тако и са успехом на полугодишту са

статистичком значајношћу на нивоу од 0.01. Ученици који имају позитивнију слику о себи, тј. израженије самопоштовање и који су задовољнији својим животом постижу бољи школски успех. Песимизам је негативно повезан са школским успехом, тј. ученици који имају израженији песимистички став постижу нижи, односно лошији општи школски успех.

Што се тиче негативних аспеката менталног здравља, потврђена је негативна веза између агресивности и депресивности и успеха постигнутог на полугодишту. Ученици који су депресивнији и имају израженију агресивност постижу слабије резултате у школи. Овакви резултати подударaju се са неким ранијим истраживањима, на пример са истраживањем Ранђеловића и сарадника (Ранђеловић и сарадници, 2015). Иако је Ранђеловић и сарадник истраживање обавио на студентској популацији, наши резултати указују на тај тренд и на млађем узрасту. Једно од могућих тумачења негативне везе између школског успеха и депресивности је оно на које се позивају и Ранђеловић и сарадници (2015) а то је да депресивни симптоми (немогућност концентрације, губитак интересовања, недостатак иницијативе) у великој мери могу да ремете когнитивно функционисање, што се самим тим може одразити на академско постигнуће.

Такође, можемо рећи да је посебна хипотеза која се односи на то да је ниво изражености појединих позитивних аспеката менталног здравља (задовољство животом, самопоштовање, оптимизам–песимизам) повезан са школским успехом, односно добили смо податке да су испитивани позитивни аспекти менталног здравља значајно позитивно повезани са школским успехом (видети Табелу 3.3.), тако да можемо рећи да је ова посебна хипотеза потврђена.

Следећа посебна хипотеза се односи на то да је ниво изражености појединих негативних аспеката менталног здравља (агресивност, депресивност, анксиозност, стрес) повезан са школским успехом. Подаци указују на то да је и ова хипотеза делимично потврђена, односно, постоји негативна, иако ниска, али статистички значајна корелација између појединих негативних

аспеката менталног здравља (агресивност и депресивност) и школског успеха на полугодишту (видети Табелу 3.4.). У истраживању Ранђеловића, Крстића и Бабић-Антићеве (Ранђеловић и сар, 2014) нађена је статистички значајна повезаност између депресивности и академског постигнућа адолесцената и она износи -0.47 (Ранђеловић и Крстић, 2014). Ова негативна повезаност говори да што су адолесценти депресивнији, остварују слабији успех у школовању, што је наше истраживање потврдило.

Појединачне хипотезе које се односе на то да постоји значајна корелација анксиозности и стреса средњошколаца и успеха у школи одбацујемо, јер упркос негативној корелацији ових аспеката менталног здравља и школског успеха, вредност Пирсоновог коефицијента корелације у овом случају није био статистички значајан, па одбацујемо почетне хипотезе.

Када је у питању хипотеза везана за могућност предикције школског успеха на основу вредности појединих аспеката менталног здравља, констатујемо да је и ова хипотеза делимично потврђена, односно да се склоп варијабли менталног здравља (самопоштовање, задовољство животом, оптимизам–песимизам, анксиозност, депресивност, агресивност и стрес) показао као значајан предиктор школског постигнућа (израженог и преко школског успеха постигнутог на крају прошле школске године и преко школског успеха на полугодишту). Степен објашњене варијансе износио је 9, односно 12%. Као најзначајнији појединачни предиктор показало се задовољство животом. Овакви резултати сагласни су ранијим истраживањима Ранђеловића и сарадника (2015), јер је и он у свом истраживању потврдио могућност предикције школског успеха на основу појединих аспеката менталног здравља. Додуше, проценат објашњене варијансе у поменутом истраживању је био 15%, а као најбољи појединачни предиктор школског успеха на студентској популацији је била депресивност.

С обзиром на полне разлике, ранија истраживања показују да су дечаци, у поређењу са девојчицама, осетљивији на ефекте стреса

и да испољавају више бихејвиоралних проблема, нарочито екстернализованих (Burke & Weir, 1978; Wintre et al., 1988). Подаци овог истраживања нису у складу са нашим, већ су делимично у складу са истраживањима Клоиа, Абота, Артура и Хила из 2007. и Рафида, Азиза и Нораинија из 2007., чији резултати показују да је оваква повезаност слаба, те да се не може узети у обзир (Elias, Ping & Abdullah, 2011), што је и код нас потврђено, јер смо добили податке да су стрес, анксиозност и депресивност израженије код испитаника женског пола, али без статистичке значајности. Тако да следећу посебну хипотезу одбацујемо, јер смо добили да нема значајнијих разлика између полова. Такође, добили смо и то да су варијабле: задовољство животом, самопоштовање, оптимизам и песимизам израженије код испитаника мушког пола, без статистичке значајности (видети Табелу 3.7.). С тога, наше истраживање није у складу ни са истраживањем које су спровели аутори Ранђеловић и Крстић (2014) када су истраживали повезаност између неких менталних аспеката и академског постигнућа адолесцената.

Хипотеза везана за разлике у изражености појединих аспеката менталног здравља с обзиром на врсту средње школе коју испитаници похађају је делимично потврђена. Наиме, поједини аспекти менталног здравља: задовољство животом, оптимизам и агресивност су се показали као значајно различити код ученика различитих средњих школа. Односно, постоје значајне разлике на релацији задовољства животом и врсте средњих школа и то код Техничке школе у односу на Медицинску, Економску и Гимназију. Такође, долазимо до закључка да су ученици Техничке школе у односу на остале школе најмање задовољни животом (видети Табелу 3.11.а), да су ученици Техничке школе најагресивнији, ученици Медицинске школе најмање агресивни (видети Табелу 3.11.б), као и да су ученици Медицинске школе оптимистичнији у односу на ученике Техничке школе (видети Табелу 3.11.в).

С обзиром на то да у релевантној научној периодици нисмо нашли истраживања у којима би се тумачили ови аспекти резултата, овај део ће се оставити будућим истраживачима да расветле узроке оваквих варирања у изражености неких аспеката менталног здравља између ученика различитих школа.

ЗАКЉУЧАК

Ментално здравље адолесцената у Србији тема је бројних истраживања и сви добијени резултати показују да је неопходно посветити далеко више пажње свим аспектима менталног здравља, као и већи мониторинг. С обзиром на то да је наше истраживање спроведено на територији Косова и Метохије, тачније у Косовској Митровици можемо закључити да представља скроман допринос истраживањима менталног здравља адолесцената на овој територији.

Дакле како ранија тако и наше истраживање указује на то да фактори менталног здравља имају велики значај у постизању бољих резултата у школи, као и на важност вођења рачуна о менталној хигијени у школи и академској заједници уопште како би и ученици и студенти успешније користили своје способности и у већем степену остваривали потенцијале које поседују.

У истраживању смо разматрали повезаност појединих аспеката менталног здравља и школског успеха, а добијени резултати показују да су позитивни аспекти менталног здравља, односно задовољство животом и самопоштовање у корелацији са школским успехом, и то како са успехом прошле школске године тако и са успехом на полугодишту. Код негативних аспеката менталног здравља, потврђена је негативна веза између агресивности и депресивности и успеха постигнутог на полугодишту. Дакле, ученици који су депресивнији и имају

израженију агресивност постижу слабије резултате у школи. Значајан појединачни предиктор школског успеха како на крају прошле школске године тако и на полугодишту је задовољство животом.

Узевши у обзир полне разлике, наше истраживање показује да је ова повезаност слаба, јер смо добили податке да су стрес, анксиозност и депресивност израженије код испитаника женског пола, али без статистичке значајности. Поред наведеног, истраживање је показало да постоје значајне разлике на релацији задовољства животом и врсте средњих школа, и то код: техничке школе у односу на медицинску, економску и гимназију. Наиме, ученици Техничке школе у односу на остале школе су најмање задовољни животом и они су најагресивнији, док су ученици Медицинске школе најмање агресивни и највише оптимистичнији у односу на ученике Техничке школе.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Божин, А. (2003). Школски успех као психолошки проблем, *Педагошка стварност* 49 (5–6), 499–509.
2. Воекаерс, М. (1993). Anger in relation to school learning, *Learning and Instruction*, 20 (4), 269–280.
3. Видановић И., Колар Д. (2003). *Ментална хигијена*. Београд: Ауторско издање.
4. Гацић, А., Миливојевић, А. (2009). Школски успех и статус адолесцената у разреду, *Теме* 33 (4), 1379–1389.
5. Davison, G. C., and Neale, J. M. (1999): *Психологија абнормалног доживљавања и понашања* Јастребарско: Наклада Слп.
6. Dimitrijević B., Randelović D. (2012). Aggressiveness and susceptibility to stress in Serbian students from University of Nis and University of Pristina – Kosovska Mitrovica; *Svit socijalnih komunikacij* 7, 97–104.

7. Elias, H., Ping, W.S, Abdullah, M.C. (2011). Stress and Academic Achievement among Undergraduate Students in University Putra Malaysia. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 29, 646–655.
8. Јовановић, В., Јерковић, И. (2011). Задовољство школом код ученика средњих школа: повезаност са школским успехом и индикаторима, *Психологија менталног здравља*, 44 (3), 211–224.
9. Марковац, Ј. (1973). *Сузбијање неуспеха у основној школи*. Београд: Југословенски завод за проучавање школских и просветних питања.
10. Милошевић, Н., Шевкушић, С. (2005). Самопоштовање и школско постигнуће ученика. У: Н. Гутвајн (ур.), *Зборник института за педагошка истраживања*, 1 (37), 70–87.
11. Пенезић, З. (1996). Теорије, мјерења и корелати задовољства животом, *Радови – Радзио филозофије, психологије, социологије и педагогије* 35 (12), 95–113.
12. Попадић, Д. (2009). *Насиље у школама*. Београд: Институт за психологију.
13. Ранђеловић, Д., Минић, Ј., Костић, П. (2013). Academic success, anxiety and depressiveness as the predictors of life satisfaction among the students, *Journal of Educational & Instructional Studies in the World* 1 (5), 63–73.
14. Randelović, D., Krstić, M., Babić-Antić, J. (2014). Importance of monitoring the mental health among the students, *Academica Science Journal Psychologica Series* 4 (4), 63–73.
15. Ранђеловић, Д., Митровић, М., Крстић, М. (2015). Агресивност, депресивност и академско постигнуће студената. *Теме* 49 (3), 701–714.